

E.Hüseynova. Azərbaycan, türk və ingilis dillərində ismi əlamət bildirən digər söz qruplarının bənzər və fərqli xüsusiyyətləri // Əlyazmalar yanmır, 2023, №1 (16), s. 110-116.

UOT: 811.512.161; 811.512.162; 811.111

Elnurə Hüseynova

AMEA İ. Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu

Bakı ş., H.Cavid pr. 115

e-mail: elnure.huseynova@mail.ru

AZƏRBAYCAN, TÜRK VƏ İNGİLİS DİLLƏRİNDƏ İSMİ ƏLAMƏT BİLDİRƏN DİGƏR SÖZ QRUPLARININ BƏNZƏR VƏ FƏRQLİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Xülasə

Azərbaycan, türk və ingilis dillərində ortaq şəkildə işlənən isimləri bir sıra əlamətlər baxımından qruplaşdırmaq olar. Buraya həm ümumi isimlərin müxtəlif mənə qrupları, eyni zamanda şəxs, yer adları, digər canlıların adının daxil olduğu onomastik vahidlər daxildir. Bundan başqa, Azərbaycan dilində yer alan bir qisim əcnəbi mənşəli şəxs adlarına da rast gəlmək mümkündür. Bu adlar Avropa ədəbiyyatları personajlarının, kino qəhrəmanlarının, müharibə qəhrəmanlarının və s. təsiri nəticəsində dilimizə daxil olmuşdur. Həmçinin qeyri millətlərlə nigahdan doğulan uşaqlara da, əcnəbi millətin onomastikasına xas adların qoyulması təbiidir. Bu cür adlar Azərbaycan şəxs adları sırasına XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəllərindən daxil olmağa başlamışdır. Səbəb isə öncə Rus imperiyasının tərkibində olması ilə dilə rus imperiyasının daxilində yaşayan xalqlar ilə nigahdan Avropa və rus mənşəli adların keçməsi, daha sonrakı dövəmdə isə II Dünya Müharibəsi zamanı başqa millətlərlə nigahdan fərqli dil ailəsinə məxsus adların qoyulması səbəb olmuşdur. Bundan başqa, hal-hazırda da dilimizə əcnəbi mənşəli adlar daxil olur, lakin bu adların dilimizə daxil olması əcnəbilərlə nigahdan doğulan uşaqlardan daha çox, əcnəbi kimi görünməyə cəhd edən, özünü fərqli göstərməyə çalışan nisbətən az savadlı şəxslərin düşüncəsinin nəticəsindədir. Çox zaman bu cür seçim edən valideynlər uşaqlara ad qoyarkən onun daşdığı mənanı nəyinki araşdırmır, hətta anlamır, sırf əcnəbi dildə yer alması və səslənməsinə müvafiq olaraq qoyurlar.

Açar sözlər: *Azərbaycan dili, Türkiyə türkcəsi, ingilis dili, antroponimlər, onomastik vahidlər*

Giriş

Ad seçimi böyük məsuliyyət tələb edən iş olduğundan, ad qoyarkən onun səslənməsindən daha çox, daşdığı mənanı bilmək əlzəmdir. Çünki Məhəmməd peyğəmbərin (s.a.s.) buyurduğu kimi: “Övladlarınıza gözəl ad qoyun, Məhşər meydanında o adla çağırılacaqlar”, “Uşaqların valideyn üzərində borcu olduğu kimi, valideynlərin də övladları üzərində borcu vardır, onlardan biri də övladlarına gözəl ad seçməkdir” və s. hədisi-şəriflərdə ad seçimi edərəkən diqqətli olmaq tələb olunur. Belə ki, özünü nümayəndəsi olmadığı xalqa aid kimi qələmə verməkdən ötrü, yaxud anlamadığı adı sırf səslənişinə görə qoymaq düzgün deyil. Ad seçərkən mənə və mənsub olduğu milli kimlik əsas götürülməlidir. Azərbaycan dilində yer alan Avropa

mənşəli adlara gəldikdə isə onların əsasən alman, ingilis, latın, yunan, rus və s. mənşəli olduqlarını qeyd edə bilərik.

Azərbaycan dilinə keçmiş əcnəbi şəxs adlarına aşağıdakılar daxildir [1, s.100]:

Kişi adları:

Teymur, İsgəndər / Aleksandr, Albert, Front / Frontik, Ernest, Neol, Roland, Şalon, Valentin, Vilyams, Viktor, İliç və s.

Qadın adları:

İrma, İra, Sira, Emma, Nenel, Ninel, Viktoriya, Esmiralda, Elmira, Tamara, Flora, Sara, Roza, Farmoza və s.

Bununla yanaşı, Türkiyə türkcəsində yer alan Avropa mənşəli adlar da çoxluq təşkil edir. Bu cür adlar Türkiyə türkcəsinə əsasən XIX əsrin ortalarından etibarən öncə fransız, latın, yunan, bolqar dillərindən, daha sonralar XX əsrin 60-cı illərindən etibarən isə Almaniyaya kütləvi mühacirət səbəbi ilə alman dilindən keçməyə başlamışdır. Əcnəbi mənşəli adların Azərbaycan və türk dillərinə daxil olmasında fərqli məqamlar vardır [2, s.130]. Belə ki, Azərbaycan dilində bu adlar əsasən rus imperiyasının tərkibində qeyri millətlərlə nigahdan, II dünya müharibəsində bənzər nigahlar, daha sonrakı dövrlərdə isə seriallar, ədəbi qəhrəmanların təsiri, son dövrlərdə isə özünü cəmiyyətdə əcnəbi kimi qəbul elətdirməyə çalışan kəslərin düşünmədən uşaqlarına əcnəbi adları qoyması ilə baş vermişdir. Lakin türk dilində əcnəbi adların keçməsinin sosiolingvistik aspekti XIX əsrin ortalarında fransız, yunan, bolqarlarla sıx münasibətlər fonunda birgə nigahdan, dostluq əlaqələri və s. nəticəsində bu cür uşaqların doğulması və onlara da müvafiq əcnəbi mənşəli adların qoyulmasında görmək olar. Bununla yanaşı, ötən əsrdə Almaniyaya kütləvi əmək miqrasiyasının təsiri nəticəsində alman mənşəli adlar da türk dilinə daxil olmuşdur. Bu adlar yalnız birgə nigahdan deyil, eyni zamanda qarşılıqlı əlaqələr fonunda dilə əcnəbi adların daxil olmasını da görmək mümkündür [3, s.59]. Türkiyə türkcəsində yer alan Avropa mənşəli adlara aşağıdakılar misal ola bilər:

Kişi adları:

Martin, Valentin, Antuan, Paul, Daniel və s.

Qadın adları:

Emma, Sofiya, İsabella, Oliviya, Yeva / Eva (Həvva adının latınlaşmış formasıdır), Emili, Mia, Elizabet, Sara, Avropa, Alis, Alisiya, Amelya, Emilya, Lili, Liliya, Şarlotta, Hanna, Anna / Ana, Lena, Lina, Mari, Mariya, Angel, Martina, Florans, Valentina, Kotalina, Paula, Daniella, Alba, Melodi və s.

Bununla yanaşı qeyd edilməlidir ki, ingilis dilində də az da olsa, türk mənşəli adlara rast gəlmək mümkündür. Belə ki, bu adlar ya İslam dininə keçən zaman Avropalılar tərəfindən götürülür, ya İslam mütəfəkkirlərinin adı ilə bağlı olaraq övladlarına qoyulur və ya son zamanlar türk seriallarının dünyaya populyarlaşması fonunda əcnəbilər tərəfindən qəbul edilir. Belə ki, bu tip adlar Türkiyə türkcəsindən ingilis dillərinə keçsə də, ələxsus din böyüklərinin adlarının etimologiyası onların əsasən ərəb, bəzən isə fars mənşəli olduqlarını göz önünə sərir. Son zamanlar Türkiyə türkcəsinin təsiri nəticəsində ingilis dilinə daxil olan adlardan *Rumi* adı Mövləvilinin banisi, dünyaca məşhur Mövlanə Cəlaləddin Ruminin adı ilə bağlıdır. Belə ki, mütəfəkkirin əsərləri, hikmətli kəlamları ingilis dilinə tərcümə olunub, geniş oxucuların qəlbinə yol tapdıqdan sonra müəllifin adının uşaqlara qoyulması və dolayısı ilə ingilis dilinin şəxs adları sistemində yer alması baş vermişdir. Bununla yanaşı *Rumi* adının son zamanlar qoyulmasının sayının artmasının bir səbəbi də müğənni Beyonsun övladlarından birinə bu adı məhz Mövlanə Cəlaləddin Ruminin əsərlərindən təsirlənərək qoyması ilə bağlıdır. İngilis dilinə türklərin təsiri ilə keçən adlara aşağıdakılar misal ola bilər:

Kişi adları:

Atilla, Gurban, Kaptan, Kartal, Yılmaz, Kaya, Demir, Şahin, Kara və s.

Qadın adları:

Ashl, Banou, Dilay, Doga, Ceren, Dilara, Ece, Elif və s.

Göründüyü kimi, az da olsa, ingilis dilində də türk mənşəli adlara rast gəlmək mümkündür. Lakin qeyd edilməlidir ki, ingilis dilindən Azərbaycan və türk dillərinin şəxs adları fonduna, türk dilindən ingilis dilinin onomastik fonduna keçəndən daha çox söz daxil olmuşdur. Bu sözlər daha çox son iyirmi ildə ingilis dilinin işlək adlar sistemində yer alır [4, s.5].

İndi isə hər üç dildə eyni ilə yer alan bir sıra ingilis dilindən keçən sözləri qruplaşmasına nəzər yetirək. İngilis dilindən Azərbaycan və türk dillərinin lüğət fonduna xeyli sayda isim daxil olduğundan onları əlamətləri baxımından: 1) *xalq, ölkə adları*; 2) *yeni elm sahələri*; 3) *hərbi, diplomatik və s. peşə rütbələri*; 4) *peşə adları*; 5) *ingilis dilində olan türk və əcnəbi mənşəli adlar*; 6) *ümumişlək sözlər* və 7) *ortaq şəxs adları* olaraq qruplaşdırı bilərik. Ortaq şəxs adlarını yuxarıda hər üç dildə müfəssəl təhlilini verdiyimizdən digər bir-birinə sirayət etmiş sözlərin təhlilinə nəzər yetirək:

1) *Xalq, ölkə adları:*

Afghanistan (ing) – Əfqanıstan (az) – Afganistan (tr);
 Africa (ing) – Afrika (az) – Afrika (tr);
 Anatolia (ing) – Anadolu (az) – Anadolu (tr);
 Antarctic (ing) – Antarktida (az) – Antarktika (tr);
 Arab (ing) – Ərəb (az) – Arap (tr);
 Argentina (ing) – Argentina (az) – Arjantin (tr);
 Austria (ing) – Avstriya (az) – Avusturya (tr);
 Baghdad (ing) – Bağdad (az) – Bağdat (tr);
 Canada (ing) – Kanada (az) – Kanada (tr);
 Copenhagen (ing) – Kopenhagen (az) – Kopenhag (tr);
 Equator (ing) – Ekvador (az) – Ekvator (tr);
 Estonia (ing) – Estoniya (az) – Estonya (tr);
 Ethiopia (ing) – Efiopiya (az) – Etiyopya (tr);
 Europe (ing) – Avropa (az) – Avrupa (tr);
 France (ing) – Fransa (az) – Fransa (tr);
 Iran (ing) – İran (az) – İran (tr);
 Iraq (ing) – İraq (az) – Irak (tr);
 Ireland (ing) – İrlandiya (az) – İrlanda (tr);
 Israel (ing) – İsrail (az) – İsrail (tr);
 Italy (ing) – İtaliya (az) – İtalya (tr);
 Macedonia (ing) – Makedoniya (az) – Makedonya (tr);
 Malaysia (ing) – Malaziya (az) – Malezya (tr);
 Moscow (ing) – Moskva (az) – Moskova (tr);
 Mozambique (ing) – Mozambik (az) – Mozambik (tr);
 Paris (ing) – Paris (az) – Paris (tr);
 Pakistan (ing) – Pakistan (az) – Pakistan (tr);
 Philippines (ing) – Filippin (az) – Filipinler (tr);
 Turkmenistan (ing) – Türkmənistan (az) – Türkmənistan (tr);
 Vietnam (ing) – Vyetnam (az) – Vietnam (tr).

2) *Yeni elm sahələri:*

ballistics (ing) – balistik (az) – balistik (tr);
 bodybuilding (ing) – bodibldinq (az) – vücut geliştirme / bodibilding (tr);
 bowling (ing) – bouling (az) – bovling (tr);
 briefing (ing) – brifinq (az) – brifing (tr);

canoeing (ing) – kanoe (az) – kano (tr);
 diplomat (ing) – diplomat (az) – diplomat (tr);
 director (ing) – direktor (az) – direktör (tr);
 expert (ing) – ekspert (az) – eksper (tr);
 fascism (ing) – faşizm (az) – faşizm (tr);
 flamingo (ing) – flaminqo¹ (az) – flamingo (tr);
 gangster (ing) – qanqster (az) – gangster (tr);
 gynecology (ing) – ginekologiya (az) – jinekoloji (tr);
 handball (ing) – həndbol (az) – hentbol (tr);
 handicap (ing) – handikap (az) – handikap (tr);
 hippodrome (ing) – hippodrom (az) – hipodrom (tr);
 hobby (ing) – hobbi (az) – hobi (tr);
 hockey (ing) – hokkey (az) – hokey (tr);
 imitation (ing) – imitasiya (az) – imitasyon (tr);
 immunology (ing) – immunologiya (az) – immünoloji (tr).

3) *Hərbi, diplomatik və s. peşə rütbələri:*

admiral (ing) – admiral (az) – amiral (tr);
 agent (ing) – agent (az) – ajan (tr);
 amphibian (ing) – amfibi (az) – amfibi (tr);
 assistant (ing) – assistent (az) – asistan (tr);
 baron (ing) – baron (az) – baron (tr);
 captain (ing) – kapitan (az) – kaptan (tr);
 chef (ing) – şef (az) – şef (tr);
 commander (ing) – komandir (az) – kumandan (tr);
 despot (ing) – despot (az) – despot (tr);
 detective (ing) – detektiv (az) – dedektif (tr);
 dictator (ing) – diktator (az) – diktatör (tr);
 emperor (ing) – imperator (az) – imparator (tr);
 fanatic (ing) – fanatik (az) – fanatik (tr);
 jury (ing) – jüri (az) – jüri (tr);
 lynch (ing) – linç² (az) – linç (tr) [5, s.258];
 major (ing) – major (az) – majör (tr);
 mega (ing) – mega (az) – mega (tr);
 model (ing) – model (az) – model (tr);
 orchestra (ing) – orkestr (az) – orkestra (tr);
 parliament (ing) – parlament (az) – parlamento (tr);
 police (ing) – polis (az) – polis (tr);
 professor (ing) – professor (az) – profesör (tr);
 rector (ing) – rektor (az) – rektör (tr);
 sheriff (ing) – şərif (az) – şerif (tr);
 terrorist (ing) – terrorist (az) – terörist (tr);
 vocal (ing) – vokal (az) – vokal (tr).

¹ Rəqs adı.

² *Linç məhkəməsi* – bu ifadənin əsası XVIII əsrdə ABŞ-ın Virciniya ştatının plantatoru qəddarlığı və acımasızlığı ilə bilinən Çarlz Linçin adı ilə bağlıdır. Belə ki, Ç. Linç qulluqçuları olan zəncilərə və inqilabçı fəhlələrə divan tutur, onlar qayda qanunu pozduqlarında müvafiq məhkəmələrə vermək əvəzinə öz qaydaları ilə onları acımasızcasına cəzalandırırdı.

4) *Peşə adları:*

academic (ing) – akademik (az) – akademik (tr);
 actor (ing) – aktyor (az) – aktör (tr);
 actress (ing) – aktrisa (az) – aktris (tr);
 aristocracy (ing) – aristokratiya (az) – aristokrasi (tr);
 astronaut (ing) – astronavt (az) – astronot (tr);
 athlete (ing) – atlet (az) – atlet (tr);
 ballerina (ing) – balerina (az) – balerin (tr);
 barman (ing) – barmen (az) – barmen (tr);
 biologist (ing) – biyoloq (az) – biyolog (tr);
 cameraman (ing) – kameraman (az) – kameraman (tr);
 cashier (ing) – kassir (az) – kasiyer (tr);
 champion (ing) – çempion (az) – şampiyon (tr);
 clan (ing) – klan (az) – klan (tr);
 cowboy (ing) – kovboy (az) – kovboy (tr);
 group (ing) – qrup (az) – grup (tr);
 partisan (ing) – partizan (az) – partizan (tr);
 personnel (ing) – personal (az) – personel (tr);
 physics (ing) – fizik (az) – fizik (tr);
 showman (ing) – şoumen (az) – şovmen (tr);
 socialist (ing) – sosialist (az) – sosialist (tr);
 sponsor (ing) – sponsor (az) – sponsor (tr);
 superstar (ing) – superstar (az) – süperstar (tr);
 megastar (ing) – meqastar (az) – megastar (tr);
 taekwondo (ing) – taekvondo (az) – tekvando (tr);
 tourist (ing) – turist (az) – turist (tr).

5) *Türk dilindən və digər şərq dillərindən ingilis dilinə keçən isimlər:*

alphabet (ing) – əlifba³ (az) – alfabe (tr);
 amen (ing) – amin (az) – âmin (tr);
 barber (ing) – bərbər (az) – berber (tr);
 bazaar (ing) – bazar (az) – pazar / çarşı (tr);
 bulgur (ing)⁴ – bulqur / yarma (az) – bulgur (tr);
 caliph (ing) – xəlifə (az) – halife (tr);
 harem (ing) – hərəm / hərəmxana (az) – harem⁵ (tr);
 lemon (ing) – limon (az) – limon⁶ (tr);

Quran / The Holy Quran / The Noble Quran / Al-Quran Al-Kareem (ing) – Quran / Qurani Kərim (az) – Kuran / Kurani Kerim⁷ (tr);

³ Bu söz həm Azərbaycan, həm türk, ingilis və hətta rus dilində də yer alır. Azərbaycan və türk dillərinə ərəb dilindən keçmiş bu sözün əsası isə ərəb əlifbasında yer alan ilk iki hərf: əlif və bə hərflərinin birləşməsindən olub, başqa dillərə keçərkən tələffüz forması dəyişilmişdir.

⁴ Sözün kökü ərəb dilindən بولغر ismindən gəlməkdədir, keçdiyi dillərdə müvafiq olaraq səs və hərf dəyişikliyinə məruz qalmışdır

⁵ Müvafiq olaraq ərəb dilindən keçmişdir.

⁶ ərəb mənşəlidir, ليمون sözündən dilimizə keçmişdir, dünya dillərində də yer almaqla fərqli şəkillərdə səslənişi vardır.

⁷ ərəb mənşəli olmaqla القرآن الكريم sözündən, dinimizdən qaynaqlanaraq Azərbaycan, türk və digər dünya dillərinə keçmişdir.

Ramadan / Ramadan Kareem (ing) – Ramazan⁸ / Ramazani Şərif (az) – Ramazan / Ramazani Şərif (tr).

6) Ümumişlək sözlər:

bureau (ing) – büro (az) – büro (tr);
 declaration (ing) – deklarasiya (az) – deklarasyon (tr);
 detector (ing) – detektor (az) – detektör (tr);
 encyclopedia (ing) – ensiklopediya (az) – ansiklopedi (tr);
 festival (ing) – festival / bayram / şənlik (az) – festival (tr);
 fiasco (ing) – fiasko (az) – fiyasko (tr);
 forum (ing) – forum (az) – forum (tr);
 holding (ing) – holdinq (az) – holding (tr);
 jacuzzi (ing) – cakuzi (az) – jakuzi (tr);
 jazz (ing) – caz (az) – caz (tr);
 jockey (ing) – jokey (az) – jokey (tr);
 modem (ing) – modem (az) – modem (tr);
 nicotine (ing) – nikotin (az) – nikotin (tr);
 normal (ing) – normal (az) – normal (tr);
 optic (ing) – optik (az) – optik (tr);
 panda (ing) – panda (az) – panda (tr);
 profile (ing) – profil (az) – profil (tr);
 program (ing) – proqram (az) – program (tr);
 project (ing) – proyekt (az) – proje (tr);
 stress (ing) – stres (az) – stres (tr);
 style (ing) – stil (az) – stil (tr);
 super (ing) – super (az) – super (tr);
 surfing (ing) – sörfinq (az) – sörf (tr) və s.

Nəticə

Yuxarıda qeyd olunan isimlərdən də göründüyü kimi, nəinki ingilis və Avropa dillərindən, eyni zamanda türk və Şərq xalqlarının dilindən də ingilis və Avropa dillərinə sözlər keçmişdir. Qeyd edilməlidir ki, bu tip sözlər xalqlar arasında qarşılıqlı əlaqənin göstəricilərindən, mədəniyyətlərin bir-birilərinə nüfuz etməsinin əlamətlərindən biridir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Черный, Э. Русско-греческий словарь / Э. Черный. – Москва: Салаевых, – 1896. – 402 с.
2. Musayev, M. Türkoloji dilçilik / M. Musayev. – Bakı: Nurlan, – 2012. – 441 s.
3. Виноградов, В. И. Бодуэн де Куртенэ. Избранные труды по общему языкознанию / В. Виноградов. – Москва: РГГУ, – 1963. – 384 с.
4. Həmzəyeva, E. Türk mənşəli şəxs adları sözlüyü / E. Həmzəyeva. – Bakı: AzAtaM, – 2004. – 31 s.
5. Adilov, M. Qanadlı sözlər / M. Adilov. – Bakı: Elm və təhsil, – c. 6, – 2019. – 456 s.

⁸ Ərəb mənşəli olmaqla رمضان كريم / مَضانَ sözlərindən, dinimizdən qaynaqlanaraq Azərbaycan, türk və digər dünya dillərinə keçmişdir.

Elnura Huseynova

Similar and different characteristics of other groups of noun dedicating words in azerbaijan, turkish and english languages

Commonly used nouns in Azerbaijani, Turkish and English languages can be grouped according to a number of features. It includes different meaning groups of common nouns, as well as onomastic units that include person, place names, and other living things. In addition, it is possible to find some personal names of foreign origin in the Azerbaijani language. These names are the names of European literature characters, movie heroes, war heroes, etc. entered our language as a result of its influence. Also, it is natural to give names specific to the onomastics of the foreign nation to children born from marriages with non-nationals. Such names began to be included in Azerbaijani personal names from the end of the 19th century to the beginning of the 20th century. The reason was that the language was first part of the Russian Empire, because of the intermarriage with the peoples living within the Russian Empire, and the transfer of European and Russian names to the language, and in the later period, during the Second World War, the addition of names belonging to a different language family due to intermarriage with other nations. In addition, names of foreign origin enter our language even now, but the entry of these names into our language is more a result of the influence of a relatively less educated group that tries to look like a foreigner and try to show itself differently than children born from marriages with foreigners. Most of the time, parents who make such a choice, when naming their children, do not research or even understand the meaning of the name, they just choose it according to its location and sound in a foreign language.

Keywords: *Azerbaijani language, Turkish language, English language, anthroponyms, onomastic units*

Filologiya elmləri doktoru, professor

İsmayıl Məmmədli tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.